

аналізованого образу моря доповнюється образами корабля, дельфінів, узбережжя.

Тож, за допомогою аналізованих мариністичних символічних образів в творі «Берег любові» Олесь Гончар оцінюють всі сфери людської екзистенції, моральність, етичність та доцільність кожного вчинку персонажів.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. Софія – Логос : словник [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ: Дух і літера, 2004. 640 с.
2. Гончар О. Берег любові. Київ: 1976. 176 с.
3. Гончар О. Блакитні вежі Яновського [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=534>
4. Дончик В. Г. Слово з глибини серця. *Українська мова і література в школі*. 1988. № 4. С. 6–8.
5. Заверталюк Н. Море і степ як онтологічні парадигми українства у романістиці Олесь Гончара. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Випуск XXIV. Частина 1. С. 77–84.
6. Наєнко М. Романтичний епос: Ефект романтизму і українська література. Київ: Просвіта, 2000. 382 с.
7. Топоров В. Миф, ритуал, образ, символ: исследования в области мифопоэтического: избранное. Москва: Прогресс-Культура, 1995. 624 с.

Ганна РАДЬКО
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка.
м. Полтава, Україна*

ТЕМА «ЛЮДИНА І ВІЙНА» У ХУДОЖНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Олесеві Гончару випало долею не тільки бачити одну з найжорстокіших воєн в історії людства (добре, що не дожив до нинішньої!), а й пережити війну «вразливою душею і чутливим серцем, перенести війну на своїх плечах. Вона

поклала на його юнацькі плечі важкі мінометні плити, і, здається, що ці плити лягли назавжди, на все життя» [6, с. 7].

Він юнаком, добровольцем-студбатівцем пішов на фронт. У листі до свого друга В. Бережного від 30.05. 1946 зізнавався: «... буває іноді так, без особливо тяжкого [...], але цілком щиро пошкодуєш, що тебе «куля минула». [...] А кращої смерті, як на полі бою все-таки людина не може знайти». [3, с. 74]. Так мислять і його герої романів: «...хіба смерть – це найстрашніше? Є речі страшніші за смерть: ганьба. Ганьба перед Батьківщиною. Товариші, цього біймося більше, ніж смерті», – говорить лейтенант Юрій Брянський з роману «Альпи» [2, с. 69]. Тема смерті О. Гончаром виписана романтично. Говорить, як із живим, Євгеній Черниш із загиблим другом Юрієм Брянським («Прапорonosці»), ліричний герой-руський воїн – із закатованою словацькою дівчиною Терезою («новела «Модри Камень»). В одному з віршів «Сцена в степу» «говорить» кінь. Цей вірш унікальний за архітектонікою. За жанром його можна вважати поетичною міні-трагедією. Недаремно автор і сам називає його «сценою в степу». Психологізм у вірші створює напругу, викликає глибокі переживання у читачів, збурює почуття, викликає сильні емоції. Художні роздуми автора ведуться психологічно-філософській площині. Образ коня, (а скільки їх брало участь у війні!) так майстерно виписано поряд з піхотинцями, мінометниками:

Сцена в степу

*А найприкрише для мене,
Що свідків тоді, як на зло,
Цієї страшної сцени
У мене в степу не було.*

*Коли я наїхав на міну
І кінь мій став на диби.
По самі йому коліна
Зчесало обидві ноги.*

*І дивиться він похмуро,
І каже: ти думаєш, я німий.
Ти відстібаєш кобуру.
Що ж... коли хочеш... Добий!*

*Тоді був і я потрібний,
Коли я тебе рятував,
Тоді ти в підкови срібні
Дбайливо мене взував.*

*Ти у віршах тоді славословив,
Ніяк нахвалитись не міг.
А зараз ти хмуриш брови,
Коли я лежу без ніг.*

*Може, й для мене нежатий
Десь шелестить овес.
**Може б, і я хотів мати
Аби хоч який протез.***

*Не думай, що я не знав,
Куди я ногою ступав.
Я теж ветеран –
Увесь із зашитих ран.*

*Їв би одну солону.
Пив би не воду – лід.
Якби вернувся додому
Живий... хоча й інвалід.*

Грудень 1944 [2, с. 498–499].

А скільки разів Олесь Гончар сам перебував на волосині від смерті, але кожен раз йому вдавалося врятуватися від неминучої загибелі. Вважав, що молитви бабусі вберегли його на війні.

Розмовляючи зі старшою сестрою Олександрою Совою вже на заході свого життя, він згадує про один з таких випадків: «Був у нас він (Лазар Абрамович Борок – Г. Р.) писарем батальйону (це майже весь час на передовій). [...] Від Волги проміряв пішки фронтові дороги (й бездоріжжя) аж до Угорщини. А тут винятково тяжкі бої. Суцільна м'ясорубка. Ніч – і вже стрілецької роти нема, давай поповнення, жени під кулі й мінометників, і того їхнього старшину (О. Гончара. – В. Г.), він же був у полоні, таких щадити не слід... І в той же час чую – цей смертельний жереб мене минає, хтось мене там захищає... Випадково дізнаюсь: Борок! «Не чіпайте його. Ви ще будете ним гордиться». Тож, можливо,

саме Бороку я завдячую життям... як завдячує нам та Роза-єврейка, що разом з харківськими біженцями опинилась у тому держмаєтку, де ми відбували полон. Всі знали, хто ця Роза, а ніхто не видав. Всі оберігали її. Такі були взаємини між людьми». Запис у щоденнику від 24.11.[19]92 року. [4, т. 3, с. 465].

Три поранення, один з осколків так і залишився в його нозі, оточення, влітку 1942 – полон, втеча з нього 1943 року і знову – на фронт. Війну закінчив Олесь Терентійович 27-літнім старшиною мінометної роти у званні старшого сержанта. Нагороджений орденами Червоної зірки, Слави 3-го ступеня, трьома медалями «За відвагу». Герой України (посмертно) 2005 року.

Сьогодні нам всім близька і зрозуміла тема війни, «людина і війна». Триває російсько-українська війна, багатовікова війна, а нині – її найвідкритіша форма проти України, проти Людини. І кожне перопрочитання вже відомих художніх текстів Олесь Гончара (оповідань «Ілонка», «Модри Камень», романів «Альпи», «Голубий Дунай», «Злата Прага» із трилогії «Прапоросці», романів «Людина і зброя», «Циклон», а також фронтової поезії) не тільки відкриває глибини художнього мислення письменника, його стилю, змісту твору, а нерідко викликає й полеміку з самим собою, оскільки «... творчий процес не завершується земним буттям митця. Він продовжується в процесі пізнання його художнього світу, розгортається в процесі співпереживання, а отже, й співтворчості» [6, с. 7].

Тож, осмислюючи творчість письменника періоду війни і про війну (Другу світову) у процесі підготовки V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Олесь Гончар у духовно-культурному часі та просторі», мушу визнати, вважаючи, що «Олесь Гончар сформувався як соцреалістичний письменник, якою була і вся підцензурна література у радянській Україні до 60-х років...», я помилялась [див.: 8, с. 56].

Читаючи його фронтову поезію розумієш, що він і в 40–50-х роках не був соцреалістом. Почуття, стан ліричного героя (учасника війни) є щирими, правдивими, реалістичними і збігаються з тими емоціями, психологічними станами, які породжує нинішня страшна, жорстока російсько-українська війна.

«Нині, коли все це, особистісне “для себе, для друзів” оприлюднює наше видання – перше повне видання поетичної спадщини відомого письменника, – напише у Післямові Любов Голота, – ми впевнюємося, що ці вірші мають магнетичну властивість одразу западати в серце, карбуються в пам’яті, тобто насичені справжніми струмами поезії, яку всотуєш на почуттєвому, емоційному рівні» [1, с. 114]. Наведу тут окремі з них:

В гори

*Угору та вгору, один за одним.
Тисне нам сонце важке на плечі.
І сонце здіймаєм! Катовані ним,
Його ми возносим, його ми предтечі.*

*У плечі солоні уївся станкач.
Коней останніх покинули вчора.
Не в силі впіймати уже передач
Віддалених рація наша.*

А гори

*Зімкнулись, як вежі тяжкі, навкруги.
Мало в нас неба! Мало блакиті!
Впрігшись у зброю, немов у плуги.
Тягнем до неба, потом облиті.*

*А хочеться степу. Скоріше б із гір
На вольну зелену рівнину!
...Потріскані губи, запалений зір,
І в ньому –*

Готовність іти до загину.

1944. Трансільванія [2, с. 504]

Спека в горах

*Батьківщино, для нас підійми
Чорну хмару далеку.
На безводді потріскались ми,
Ніби камінь у спеку.*

.....

*І вставала одна з-за Дніпра,
А друга – із Дунаю.*

Котру мати, а котру сестра

Посилала – не знаю... 1944. [2, с. 505]

* * *

*Скільки днів уже. Скільки ночей
Доводиться нам не спати.
Під нами, як Ноїв ковчег,
Дриготять і гудуть Карпати.*[2, с. 502]

«Перечитавши свої фронтові поезії і досить скромно їх оцінюючи, автор, однак, вважає, що ці давні, подеколи, може, й кострубаті рядки – як не дивно – зберегли й через десятки літ свою первісну емоційну навантагу, внутрішню щирість, отже, й мають право на зустріч із читачем. [...] Людина, як відомо, перебувала на фронті в умовах виняткових, до краю суворих, обставини склалися так, що навіть натурам з художніми нахилами дуже рідко випадала можливість для творчого самовияву. А душа ж прагнула виповісти свої почуття, відгукнутись на довколишнє, хоча б нашвидкуруч зафіксувати – для себе, для друзів – своє пережите. [...] Отже, ще один голос звідти, з далекого...», – напише у зверненні до читача «Від автора» Олесь Гончар у прижиттєвому виданні «Фронтових поезій» (К.: Дніпро, 1985). Це слово передруковане і у першому томі 12-томного зібрання творів [див.: 2, с. 464].

Отже, «ще один голос звідти, з далекого»:

Атака
*Скрегоче залізом округа,
Смертю повітря фурчить.
Я знаю той ступінь напруги,
Коли вже ніщо не страшить.
Святе божевілля атаки
В тобі поглинає все.
Через яри та байраки
Незнавана сила несе.*

*Немає ні рідних, ні любих,
Нема ні жалю, ні тривоги.
Байдужим стаєш до згуби,
Могутнім стаєш, як бог.
1942 [2, с. 469].*

Мабуть, найсильніші почуття переживає молодий боєць у першій атаці. У трьох катренах вірша сконцентрувався внутрішній стан ліричного героя у крайньому «ступені напруги», в оксиморонному словосполученні «святе

божевілля атаки», коли відкривається «незнавана сила», невідома у звичайному житті, яка обриває нормальні зв'язки зі світом («Немає ні рідних, ні любих»), нівелює нормальну психоемоційну чутливість людини («Нема ні жалю, ні тривоги»). Як парадоксальним є поєднання у військовій дії-атаці «святості» і «божевілля», так само парадоксальна єдність в атакуючій людині «байдужості» і «могутності»: «Байдужим стаєш до згуби, // Могутнім стаєш, як бог». Від опису атаки є лише дві метонімічні ознаки: «Скрегоче залізом округа, // Смертю повітря фурчить». Все інше у вірші – емоційно-психологічний стан людини, її внутрішня зібраність і моральна піднесеність до божественної могутності.

Літературознавець Микола Кодак стверджує, що «Богopodobність, божественна могуть – це формула герою, суть якої закорінена ще в античних міфах. Розпізнання реальної можливості такого піднесення всього ества людини, коли вона відчуває себе всемогутньою, богоподобною, коли вона переходить морально-психологічний ординар людської звичайності і стає героєм, виявилось владним інтелектуально-емоційним рушієм творчо-поетичного спалаху автора «Атаки»...» [7, с. 7].

Цих «богів» ми зустрічаємо і в «Прапорonosцях»: «Хлопці ішли як боги! Весь обрій всіявся тими сірими «богами». Одні підіймались пологим схилом, інші вже зникали за горбом і наче входили в землю.

Шура гадала раніше, що під час атаки треба обов'язково бігти, бігти вперед по геометричній прямій, як у фільмах, а тут бійці йшли неквапно, на весь зріст, рухались і прямо, і навскіс, розходячись променями, наче обмірювали все поле, як землевпорядники» [2, с. 239–240]. Знаходимо у трилогії і «святе божевілля» атаки:

«– За Батьківщину! – ще раз дивним голосом гукнув Брянський, і Черниш не впізнав його сильного голосу, наче зміненого резонансом чужих гір. [...]. Черниш бачив, як упав Брянський, але не зупинився, і ніхто не зупинився. Всі, схилившись, мчали вперед, і всі щось кричали в диму й чаді. Черниш теж кричав, не пам'ятаючи що.

Німці тікали з вогневої.

Це ще піддало Чернишеві сили, такої сили, що, здавалось, його не міг би тепер зупинити наказ самого маршала. [...] Усе тіло його зробилося легким, пружним, нестримним...

–За Брянського!!! – вигукнув хтось поблизу, і Черниш знову рвонувся вперед, у суцільний рев, стогін, гупання ніг» [2, с. 145]. Увиразнюють образи воїнів і в поезії, і в прозі влучні порівняння, пов'язані з працею на землі людей-хліборобів:

«Впрігшись у зброю, немов у плуги», «рухались і прямо, і навскіс, розходячись променями, наче обмірювали все поле, як землевпорядники».

Вірші, що народжувались у перервах між боями, сам письменник назве згодом «конспектами почуттів», поетичними чернетками для майбутніх творів». Сьогоднішнє прочитання їх переконує, що це справді так. Ліричний герой «Атаки», «Піхотинець», «Думи про Батьківщину», «Братів» та інших фронтових поезій Гончара духовно, емоційно близький до героїв повоєнних його романів і новел, передусім – роман-трилогії «Прапороносці».

В усіх епічних творах О. Гончара людина виступає на тлі подій, є головною у сюжетній канві твору. А це засади модерністичної літератури. Академік М. Жулинський у передмові до 12-томного зібрання творів О. Т. Гончара стверджує: «Кожен твір Олесь Гончара – це розколотий, розтерзаний розбалансований циклонами історії світ людського буття, який художник прагне ідейно та естетично гармонізувати чи бодай відкрити перспективу його гармонізації. Тому в романах, повістях і новелах письменника завжди перемагає світло, неминуче перемагає світле начало. Утверджується віра в людину і в гуманістичну місію її земного і космічного буття» [6, с. 7]. І сам письменник зізнається у цьому у вже згаданому листі до товариша: «Мені хочеться навіювати навіть у листах сонячний настрій. В житті, – я може помудрішав – умію іноді розважити ближніх, коли їм тяжко, хоч мені в той час може ще тяжче. Але я стараюся з усмішкою нести всі ті тисячу тягарів, що лежать на плечах, благо вони невидимі і їх можна не уявляти іншим. Гарно. Коли все навколо переливається, дзвенить і сміється. Все тяжке – погане» [3, с. 75].

«Після цієї війни люди повинні стати нарешті... людьми», переконаний лейтенант Черниш.

У «Людині і зброї» Олесь Гончар тему «людина і війна» осмислює, як я писала у вже вказаній попередній статті, «заново і по-новому через два аспекти: через призму місця і значення людини в історії в цілому і в контексті війни та утвердження сили духу в межевій ситуації(за філософією екзистенціалізму). [...] Основною у романі на фоні загальної трагедії народу є людина, її дух, сила, почуття, краса, велич і ницість, смерть і безсмертя. [8, с. 60.]

Поряд з ненавистю до ворога і жагою помсти у героїв О. Гончара наскрізним є почуття любові. У Богдана Колосовського до Тані: *«Думаю про тебе, далека моя любов. ... Жди, ми вийдем»* [5, с. 304]. У романі «Злата Прага» автор знову повторюю сентенцію Ю. Брянського *«Любов рухає армії...»*, вклавши в уста одного з бійців: *«Ось ти кажеш, Мартинов. Помста, зненависть... А по-моєму, не лише*

зненависть, а й любов рухає армії вперед. ... Насамперед любов! ... Нею ми сильні...» [2, с. 333]. І від звертання «Братку!» словацької партизанки Юлічки Сагайда:

«Наче розбагатів несподівано. Наче вперше повністю відчув свою велику солдатську гідність...»

Звідки це все?

Був час, коли тобі, грубому, мстивому, озлобленому особистими втратами, хотілося все витоптати в цих іноземлях, ти не бачив перед собою нікого й нічого, крім ворогів.... Затятий у своїй зненависті до ворогів Вітчизни, ти з вічною підозрою проходив крізь чужі люди, як крізь колючі терни, покладаючись лише на себе, на товаришів, на зброю.

«Любов рухає армії вперед..» Хто це сказав? Де?[...] Справді. Як подумати. Чорт візьми. То це таки щастя – любити людей!.. Звичайно, путящих. Звичайно, справжніх.» [2, с. 342].

Автор переконаний, що терор виплоджує тільки терор і насильство викликати здатне тільки нове насильство і нове зло. Сам вірив і вкладав в уста своїм персонажам цю віру, що *«все це більше не повториться, і щаслива людина. Розряджаючи останню бомбу в сонячний День Перемоги, скаже: це був останній кошмар на землі»* [5, с. 306]. То ж, всі романи О. Т. Гончара пройняті високим гуманізмом, красою людських почуттів, не дивлячись на жорсткі агресивні умови війни, в яких перебувала людина.

Список використаних джерел

1. Голота Л. Післяслово. Гончар О. Т. Поетичний пунктир походу. Поезії. / Упорядн. В. Гончар. К.: Вид. центр «Просвіта». 2000. С. 110–116.
2. Гончар О. Т. Прапороносці. Поезії. Коментарі. / Упорядн. та комент. С. А. Гальченка та інш.: Переднє слово М. Г. Жулинського. *Гончар О. Т. Твори: У 12 т. К.: Наукова думка, 2001. Т. 1. 576 с.*
3. Гончар О. Т. Листи / упорядк. та комент. Я. Г. Оксюти. *Гончар О. Т. Твори: в 12 т. К.: Наукова думка, 2001 Т. 10. 2011. 808 с.*
4. Гончар О. Т. Щоденники: В 3-х т. / Упорядн., підгот текстів, ілюстр матеріалу та передм. В. Д. Гончар. К.: Веселка, 2008.
5. Гончар О. Людина і зброя Гончар О. Твори: У 6 т. К.: Дніпро, 1978. Т. 4. С. 5–306.
6. Жулинський М. Г. Олесь Гончар: Творчість як доля. Переднє слово. *Гончар О. Т. Твори: У 12 т. К.: Наукова думка, 2001 Т. 1. С. 5–34.*
7. Кодак М. П. Поетика Олеся Гончара-романіста: монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2012. 272 с.
8. Радько Г. І. Олесь Гончар і його творчість на тлі 60-х років ХХ століття. *Таїни художнього слова (до проблеми поетики художнього тексту): Збірник наукових праць / ред. кол. Н. І. Заверталюк та інш.. Д.: Пороги, 2013. Випуск 16. С. 55–62.*